

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
МАСТЕР ОБРАЗОВНЕ ПОЛИТИКЕ**

**СТУДИЈА СЛУЧАЈА
ИНКЛУЗИВНА ПРАКСА У ПРЕДШКОЛСКОЈ УСТАНОВИ
„НАДА НАУМОВИЋ“ У КРАГУЈЕВЦУ**

Истраживање спроведено у оквиру испитних обавеза на мастер програму „Образовне политике“, Универзитета у Београду и Универзитета у Крагујевцу.

(Права детета и инклузивно образовање)

СТУДИЈУ СЛУЧАЈА СПРОВЕЛИ:

Владимир Средојевић
vladimirsredojevic@gmail.com

Невена Шћепановић
nevena.scepanovic@gmail.com

Универзитет у Крагујевцу,
Факултет педагошких наука у Јагодини

САДРЖАЈ

УВОД

Почеци увођења инклузивног образовања у Републици Србији.....	3
СТУДИЈА СЛУЧАЈА – ОПШТИ ПОДАЦИ УСТАНОВЕ	8
1. КАКО ЈЕ ЗАПОЧЕТ ПРОЦЕС ИНКЛУЗИЈЕ У ПУ „НАДА НАУМОВИЋ“	9
2. ИНКЛУЗИВНА ПРАКСА У ПУ „НАДА НАУМОВИЋ“	11
3. СТАВОВИ ВАСПИТАЧА	13
4. САРАДЊА СА РОДИТЕЉИМА	15
5. САРАДЊА СА ОСТАЛИМ АКТЕРИМА НА ЛОКАЛУ (ВИДОВИ ПОДРШКЕ)	17
6. БАРИЈЕРЕ, ПРОБЛЕМИ И ПРЕПРЕКЕ	19
7. ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ	21
8. ЛИТЕРАТУРА	23
9. ДОДАЦИ	24

УВОД

Почеци увођења инклузивног образовања у Републици Србији

На Светској конференцији о инклузивном образовању, која је одржана јуна 1994. године, у Саламанки (Шпанија), којој су присуствовали представници деведесет и две државе и представници двадесет и пет међународних организација, усвојен је нови Акциони план (Framework for Action) чији је главни циљ био да се обезбеди образовање за све (Education for All), односно да регуларно и квалитетно образовање буде доступно свој деци, младима и одраслима без обзира на њихове физичке, интелектуалне, социјалне, емоционалне, језичке и друге способности и вештине, као и њихов економски статус (UNESCO, 1994). Представници ове конференције позвали су све државе да приступе реформисању образовних система у смислу измена и допуна закона, креирању стратегија и других релевантних докумената, којима ће осигурати доступност регуларном образовању за сву децу, младе и одрасле, без обзира на њихове разлике. Ова Изјава је покренула низ промена и реформских процеса у образовним-васпитним системима широм света, у циљу промовисања и обезбеђивања квалитетног и једнаког образовања за све.

Европски савет је, марта 2000. године, Лисабонском стратегијом дефинисао заједнички стратешки циљ, по којем би Европска унија постала најконкурентнија и најдинамичнија светска привреда, *„заснована на знању и која ће бити у стању да негује одрживи развој са бољим и квалитетнијим радним местима и већом социјалном кохезијом“* (Јеротијевић, М. et al., 2007). Циљ Европске уније је да сваки појединац има право на квалитетно образовање, да се оспособи за свакодневни живот, да употреби и унапреди своје знање и вештине како би се прилагодио захтевима динамичног друштва (Радивојевић, Д. и сар., 2007).

Када је реч о „квалитетном образовању за све“, односно инклузији, последњих деценија прошлог века, оно је прерасло у широко прихваћену општедруштвену визију и изазов за свако друштво које препознаје маргинализацију као друштвену претњу и постала је одговор управо на проблем укључивања депривираних и маргинализованих друштвених група (Радивојевић, Д. и сар., 2007).

Кључна идеја и усмерење инклузивног покрета на афирмацију, заступање и реализацију права на образовање за све, формулисани су још 1948. године у Универзалној декларацији о људским правима, а затим и 1989. у Конвенцији о правима детета (Радивојевић, Д. и сар., 2007).

Образовни систем у Републици Србији је већ више од једне деценије у процесу реформисања и за то време су покренуте различите реформске иницијативе као што су Школско развојно планирање (2002), Школа без насиља (2005), Инклузивно образовање (2009) и друге. Овим реформама, Србија покушава да свој образовно-васпитни систем приближи европским стандардима, када је образовање у питању.

СФРЈ је јануара 1991. године, ратификовала Конвенцију о правима детета, а све обавезе касније је преузела СР Југославија и Република Србија. Уставом СР Југославије из 1992. године, Конвенција о правима детета постала је саставни део унутрашњег правног поретка. Овим је наша држава преузела обавезу да усклађује законе, одлуке и поступке са овом Конвенцијом. Неки од принципа Конвенције о правима детета су да свако дете има неотуђиво право на живот (члан 6), а држава има обавезу да обезбеди његов опстанак и развој, као и да се сва права примењују на сву децу, без дискриминације (члан 2) и сл. (Конвенција о правима детета „Сл. лист СФРЈ – међународни уговори“, бр. 15/1990).

У Србији је 2005. године, покренут пројекат „Инклузивно образовање – од праксе ка политици“, чије је основно начело било да *„инклузија, базирана на социјалном и интегративном приступу, треба да буде „уграђена“ у редовни систем образовања.“* (Јеротијевић, М., и сар., 2007). Циљеви овог пројекта били су:

- Стварање услова који ће водити повећању доступности квалитетног образовања за све, а посебно за маргинализоване групе –ону децу и младе који су због свог етничког порекла, социјалне депривације, менталних способности, инвалидитета или болести, маргинализовани дискриминисани или сегрегисани;
- Развијање и промоција модела инклузивног приступа и супротстављање моделима који омогућавају или подстичу ширење предрасуда и стереотипа, толеришу искључивања и затварања;

- Развијање грађанског идентитета и повећање интеркултуралних компетенција ученика и наставника;
- Брисање/укидање/ублажавање стриктних граница између редовних школских институција и специјалних школа и подстицање сарадње и размене међу њима, ради повећања компетенција ученика за укључивање у живот заједнице и повећавање капацитета просветних радника за рад са децом са различитим потребама и децом која потичу из различитих културалних миљеа (Јеротијевић, М., и сар., 2007).

Убрзо након што је овај пројекат отпочео, успостављена је и Мрежа подршке инклузивном образовању (МИО) састављена од десет локалних тимова за подршку инклузији. Поред оформљавања МИО, донета су и друга законска и подзаконска акта која регулишу систем инклузивног образовања у Србији: Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом – „Сл. гласник РС“, бр. 33/2006; Закон о забрани дискриминације – „Сл. гласник РС“, бр. 22/2009; Закон о основама система образовања и васпитања – „Сл. гласник РС“, бр. 72/2009 и 52/11; Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету и ученику – „Сл. гласник РС“, бр. 63/2010; и др. Детаљније о подршци на националном нивоу говори ауторка извештаја истраживања Покрајинског омбудсмана Аутономне покрајине Војводине, која наводи различите програме стручног усавршавања/обуке које су реализоване за запослене у образовању и васпитању, а у сарадњи различитих актера образовно-васпитног система (Кордић, М., 2011).

Нове реформе донеле су и нове обавезе и дужности школама/установама и наставницима/васпитачима, те се појавила потреба за додатним обукама запослених у образовању како би што квалитетније спроводили систем инклузивног образовања. Тако је 2009. године Влада Републике Србије покренула пројекат „Пружање унапређених услуга на локалном нивоу“ – ДИЛС. Овај пројекат подржан је од стране Светске банке и реализовао се у периоду од 2009. до 2012. године. Сви запослени у образовању, локалне самоуправе, као и здравствени радници су, у оквиру овог пројекта, су прошли различите обуке, како би се овај пројекат што ефективније спровео на нивоу целе државе.

Од школске 2010/2011. године, у Републици Србији је инклузија званично уведена и спроводи се у регуларним установама/школама на територији целе државе.

С обзиром на то да је инклузивно образовање, односно образовање за све, законски регулисано и подржано кроз различите иницијативе, пројекте и програме, и да су сви запослени у образовању прошли различите едукације, желели смо да испитамо какво је стање у пракси по питању имплементације инклузивног образовања. Постоји велики број истраживања која показују да се у пракси налази на мноштво препрека и проблема са којима се сусрећу сви запослени у образовању, а нарочито наставници у раду са децом/ученицима који имају потребе за додатном подршком.

С обзиром на то да инклузивно образовање не почиње уласком у основну школу, већ уласком у вртиће, односно предшколске установе, наша жеља је била да испитамо инклузивну праксу управо у предшколској установи, где се од најранијег доба прати развој деце и усклађује рад са њиховим индивидуалним потребама.

За ефективније инклузивно образовање које се спроводи у основним, а касније и средњим школама, веома је важе да се деца која имају потребе за додатним видовима подршке укључе у процес образовања у најранијем узрасном добу. С тога, предшколско образовање представља први степен ка успешно имплементираним инклузивном процесу:

„Инклузија на предшколском нивоу значи да дете са тешкоћом у развоју похађа редовну групу вртића при чему дете и породица добијају оптималну подршку за даљи развој детета. Предност инклузивног приступа на предшколском нивоу јесте што правовременом интервенцијом могу да се ублаже последице тешкоћа и да се створе предуслови да се дете школује у оквиру редовног образовног система.“ (психолог на стручној пракси у ПУ „Нада Наумовић“)

Важно је напоменути да инклузија не успорава развој деце која немају тешкоће у развоју и учењу и која нису из маргинализованих група, већ им помаже да прихватају и поштују различитости, при чему развијају позитиван став према људима који су различити од њих и развијају осећај да помажу другима. С друге стране, деца са тешкоћама у развоју и учењу, као и деца из депривираних група добијају једнаке шансе за образовање као и сва остала деца, а стичу и социјалне и комуникационе вештине у интеракцији са другом децом.

У овој студији случаја, фокус је на опште стање инклузивне праксе предшколске установе „Нада Наумовић“ из Крагујевца. Зарад прикупљања неопходних података, обавили смо полуструктуриране интервјуе са шесторо запослених у овој предшколској установи, а такође смо били у прилици да неко време проведемо у две редовне групе, у два различита вртића и непосредно се уверимо у рад васпитача са децом којој је потребан неки од видова додатне подршке.

Након разговора са запосленима у ПУ „Нада Наумовић“, и њиховог приказа учињеног до сада, када је у питању инклузивно образовање, пожелели смо да представимо њихов метод рада, који се показао као веома ефикасан и тиме, пружимо подршку другим установама/школама које и даље тешко налазе адекватна решења за рад са децом којој је потребна додатна подршка. У овој студији случаја, представићемо пут који су запослени у овој установи прошли, како би потпомогли развој инклузивног процеса, али представићемо и које су то потешкоће и препреке на које су запослени у установи наилазили и на које и даље наилазе, на које су препреке могли утицати, које баријере могли превазићи, а које не. Такође, оно што ову предшколску установу чини интересантном је потпуно специфичан модел, односно план примања деце са тешкоћама у развоју, који ће бити приказан у овој студији случаја.

У следећих неколико поглавља представићемо инклузивну праксу већ напоменуте предшколске установе, као и ставове наших испитаника, а на самом крају, даћемо неколико препорука за унапређивање инклузивног процеса.

ОПШТИ ПОДАЦИ УСТАНОВЕ

ПУ „Нада Наумовић“ се налази у Крагујевцу и пружа услуге у **шеснаест** вртића и јаслица, у граду и сеоским насељима. Према резултатима пописа становништва из 2011. године, Крагујевац има 188,809 становника, а како тачан број становника ромске популације никада није утврђен, незваничне процене су да има око 16,000 припадника ове популације на подручју града Крагујевца.

Укупан број запослених у ПУ „Нада Наумовић“, који су у директном контакту са децом је **399**, од који је **278** васпитача, **114** медицинских сестара и **7** стручних сарадника (психолози, дефектолози и педагози).

Укупан број деце у предшколској установи „Нада Наумовић“ је **4,870** од којих је **300** деце са засебним проблемима, а око **60** деце ромске популације. У следећим табелама приказан је укупан број деце са додатном подршком који су завршили припремни предшколски програм, као и најзаступљеније врсте сметњи, али уз напомену да су приказани подаци из фебруара месеца 2014. године. Детаљни подаци се налазе у прилогу.

Табела 1. Број деце са додатном подршком која су завршила ппп

Школска година	Број деце са додатном подршком	Уписано у ОШ	Уписано у специјалну школу	Није уписано/ одлаже се
2013/2014	39	27	5	3 неуписано 4 одлаже упис

Табела 2. Најзаступљеније врсте сметњи и број деце са додатном подршком од укупног броја

Вишеструки поремећаји	Поремећај говора	Первезивни развојни поремећај	Успорен психомоторни развој и дисхармонични развој	Телесна инвалидност	АДХД
8	21	4	13	9	4

Предшколска установа је прошле године покренула програм „Играонице“ за децу која нису у вртићима и која чекају да буду примљена у један од вртића. Овај програм омогућава овој деци да три пута недељно по два сата иду у „Играонице“ и учествују у активностима које воде васпитачи. Такође, међу овом децом налази се и четворо деце са тешкоћама у развоју. Ових „Играоница“ има укупно **осам** (пет у селима и три у граду).

Ове године, предшколски програм је завршило и **54 деце ромске популације** која улазе у редовне основне школе.

Тренутно, у ПУ ради **12 волонтера** које је обезбедила локална самоуправа. Ти волонтери раде са децом која су, по процени СТИО тима, несамостална и која имају вишеструке сметње у развоју.

КАКО ЈЕ ЗАПОЧЕТ ПРОЦЕС ИНКЛУЗИЈЕ У ПУ „НАДА НАУМОВИЋ“?

ПУ „Нада Наумовић“ је процес инклузије започела 2007. године, када су стручни сарадници установе спровели истраживање, како би се упознали са ставовима запослених, односно са ставовима васпитача на тему инклузивног образовања. Када су обрадили податке, увидели су да 78% васпитача има предрасуде и ставове као што су „Ми не знамо да радимо са децом са засебним проблемима и тешкоћама у развоју.“, „Ми то нећемо“. Међутим, стручни сарадници сматрају да су тада многи давали и друштвено пожељне одговоре, тако да су у ПУ рачунали да је било око 90% оних који нису желели да се укључе у процес инклузије, односно, било је свега 10% оних који су то желели. Тада су стручни сарадници установе увидели да је потребно мотивисати и едуковати васпитаче, медицинске сестре и сараднике за рад са децом са тешкоћама у развоју и децом из депривираних група.

Након овог истраживања, ПУ „Нада Наумовић“ кренула је са аплицирањем на различите међународне пројекте, а неки од пројеката у којима узели учешће су „People in Need“ и „Reggio Emilia“. У оквиру пројекта „People in Need“ око 60 запослених је прошло едукацију (200 сати обуке), а такође су организоване посете стручњака из целог света: психолози, андрагози, психијатри, лекари, педијатри, педагози и сви који се баве

инклузијом. У оквиру пројекта „Reggio Emilia“ васпитачи и стручни сарадници из предшколске установе били су у студијској посети у Италији, где су се упознали са методама рада тамошњих васпитача, а васпитачи и сарадници из Италије су долазили у посете вртићима предшколске установе „Нада Наумовић“. Ови програми су трајали две године и, охрабрени искуством које су стицали у току пројеката, запослени у ПУ су постепено, уз сагласност родитеља, почели да децу из развојне групе, коју су у то време имали, уводе у редовне групе. У развојној групи су се налазила деца вишеструко ометена у развоју, са Дауновим синдромом, деца из аутистичног спектра, деца која су имала неке специфичне развојне поремећаје итд. У року од годину дана, десеторо деце из ове развојне групе је уведено у редовне групе.

Стручни сарадници ПУ „Нада Наумовић“ су креирали један „специфичан“ план примања деце са тешкоћама у развоју. Креирали су „традиционални модел“, односно процесе како да раде са васпитачима, са родитељима, са децом и осталим актерима образовно-васпитног процеса на локалу. Овај модел је представљен на две међународне конференције, уз подршку републичке мреже за инклузију, као и подршку UNICEF-а и СР-а.

„Ово нам је дало ветар у леђа, да знамо да можемо да гурамо даље. Нашим моделом осигуравамо доступност свој деци, а онда и учење. Све што је добробит за децу и, заступам теорију, да што више људи треба доћи овде да понуди деци алтернативу: разне радионице, бајке и стране језике. Ово је јако важно за стимулацију.“ (стручни сарадник у ПУ „Нада Наумовић“)

Након седам година рада, UNICEF је ову установу прогласио Модел центром за инклузију у Србији.

ИНКЛУЗИВНА ПРАКСА У ПУ „НАДА НАУМОВИЋ“

Члан 97. *Закона о основама система образовања и васпитања* („Сл. гласник РС“, бр. 72/2009, 59/2011, 55/2013), прописује да се „...у предшколску установу може уписати дете на захтев родитеља/старатеља. Уз документацију потребну за упис, родитељ доставља и доказ о здравственом прегледу детета.“

У ПУ „Нада Наумовић“, пријем деце којима је потребна додатна подршка почиње тако што родитељ предаје медицинску документацију на пријемном одељењу установе, након чега се организује састанак са родитељима детета ком присуствује дефектолог, педагог и психолог. После овог улазног интервјуа, односно састанка, родитељима/старатељима се саопштава који је вртић најбољи за њихово дете. Затим, стручни тим за инклузивно образовање ПУ (даље: СТИО) упознаје родитеље са васпитачем. Деца која имају тешкоће у развоју не улазе у групу од 01. септембра, већ се постепено уводе до 15. октобра, корак по корак. У том периоду, организује се низ родитељских састанака кроз које се и родитељи и деца припремају и сензибилишу за прихватање детета којима је потребна додатна подршка у развоју и учењу.

Када дете уђу у редовну групу, васпитач посматра дете, води белешке о његовом понашању и после четири месеца, васпитач заједно са једним од чланова СТИО тима улази у процес писања педагошког профила и, после тога, одмах се прави план индивидуализације са васпитачем. Писање педагошког профила и индивидуалног образовног плана, као и индивидуализовани начин рада регулисан је чланом 77. *Закона о основама система образовања и васпитања* („Сл. гласник РС“, бр. 72/2009, 59/2011, 55/2013), као и *Правилником о ближим упутствима за утврђивање права на ИОП, његову примену и вредновање* („Сл. гласник РС“, бр. 76/10). На основу члан 77. *ЗОСОВ-а*, индивидуални образовни план (ИОП) израђује се уз сагласност родитеља/старатеља, а просветни саветник прати спровођење ИОП-а.

„Тај план индивидуализације је веома важан пошто ми ту постављамо циљ из одређене развојне области за коју сматрамо да треба да јачамо код детета.“
(стручни сарадник у ПУ „Нада Наумовић“)

Након три до четири месеца, ради се корекција педагошког профила, односно, врши се провера да ли је кроз индивидуализовани приступ дошло до резултата, тј. да ли је испуњен циљ који је постављен.

У ПУ се са децом ради највише у три развојне области. Прва област је социјализација, односно укључивање и прихватање деце од стране вршњака. Друга развојна област, у оквиру које се усвајају ментално-физичке навике, је осамостаљивање. Трећа је моторичка развојна област. На предшколском узрасту сазнајно се ради тек када деца довољно сазру да прихвате значење речи и појмова. У следећем цитату можемо видети како се у овој установи постављају циљеви индивидуалног образовног плана:

„Један циљ може да буде на пример да дете скине доњи део тренерке. То може да звучи наивно, али може бити јако велики циљ за дете које има тешкоће у развоју. Васпитач кроз план индивидуализације постави како ће то да ради и колико пута у току дана. Онда ми заједно са васпитачем евалуирамо план индивидуализације и ако нисмо постигли циљ, значи да смо циљ превиско поставили и онда продужимо, дамо друге активности, а ако је циљ остварен онда дамо детету да обуче горњи део тренерке и тако...“

(стручни сарадник у ПУ „Нада Наумовић“)

Када деца дођу до предшколског узраста, на основу све прикупљене документације и коригованих педагошких профила, раде се завршни педагошки профили, контактирају се школе и организују се састанци са стручним сарадницима и директорима школа. На тим састанцима, сва документација предшколске установе, која је у року од пар година вођена за једно дете, предаје се школи коју ће дете у будућности похађати, заједно са препорукама учитељима како да наставе рад са тим дететом.

СТИО тим на почетку школске године посећује школе у којима су деца наставила школовање, како би имали увид у рад са дететом, односно децом која су започела редовно школовање.

СТАВОВИ ВАСПИТАЧА

Закон о основама система образовања и васпитања („Сл. гласник РС“, бр. 72/2009, 59/2011, 55/2013), чланом 44. прописује да су у установи/школи „...забрањене активности којима се угрожавају, омаловажавају, дискриминишу или издвајају лица, односно групе лица, по основу: расне, националне, етничке, језичке, верске или полне припадности, физичких или психичких својстава, сметњи у развоју и инвалидитета, здравственог стања, узраста и социјалног и културног порекла...“. Поред ЗОСОВ-а, чланом 29. Конвенције о правима детета између осталог се прописује и да „образовање детета буде усмерено на развој дететове личности, талента и менталних и физичких способности до њихових крајњих могућности...припремањем детета за одговоран живот у слободном друштву, у духу разумевања, мира, толеранције, једнакости полова, пријатељства међу народима, етничким, националним и верским групама...“.

На питање о ставовима васпитача, један од стручних сарадника установе је рекао следеће:

„Ставови васпитача су такви да они НЕ СМЕЈУ да имају дилему, од 2010. године и имамо законско поткрпљење када је инклузивно образовање ушло у редовни систем школовања. Нико ко ради у просвети нема право да каже да неће да ради са децом са тешкоћама развоју. Сви правилници о додатној подршци деци су на снази већ четири године и свако има доступност информацијама и може да се обрати стручном тиму за инклузивно образовање. Нико више не пита да ли хоћеш или нећеш, јер нико није добио диплому на којој пише „радим само са здравом децом“, већ су добили диплому на којој пише „радим са децом“. Дете је свако. То је оно што је најважнија ствар код инклузије, да не смемо да дискриминишемо ни једно дете на свету, да морамо да му пружимо шансу за квалитетно образовање. Наши васпитачи посматрају дете кроз његове капацитете и снаге.“ (стручни сарадник у ПУ „Нада Наумовић“)

На питање „Какав је Ваш став када је у питању инклузивно образовање и васпитање?“, васпитачице које смо интервјуисали имају изузетно позитивне ставове:

„Инклузивни метод рада је веома инспиративан. Ја тренутно немам децу са сметњама у групи и мање сам ове године правила неких средстава за рад, неких дидактичких. Деца којој је потребна додатна подршка вас покрећу да сами истражујете и на тај начин им помогнете.“ (васпитачица 1 – ПУ „Нада Наумовић“)

„Прво што се деси када добијете дете са тешкоћом у развоју је конфузија. „Шта сад? Како да ускладим и једне и друге? Како ће га прихватити?“ А постоји и страх код васпитача који се никада нису сусрели са тим у току иницијалног образовања. Ја нисам имала искуства, али сам била потпуно отвореног ума да прихватим све тако како је и да истражујем. То је најважније. Не смете имати било какав негативан став или предрасуде. Морате дати себи време док не стекнете неку рутину у раду, а онда вам долазе разне идеје.“ (васпитачица 2 - ПУ „Нада Наумовић“)

Такође, наше саговорнице су истакле важност професионалног усавршавања, размене искустава и примера добре праксе, што је такође законски регулисано, јер сматрају да тиме у великој мери унапређују свој рад и доприносе бољој имплементацији инклузивне праксе:

„Преко пројекта „People in Need“ смо упознале разне докторе, професоре, психологе и ја сам тиме била одушевљена. Они су мени пренели толико позитивне енергије и били су ми почетна мотивација: „Аха, па то није тако страшно, ја то могу.““ (васпитачица А - ПУ „Нада Наумовић“)

„Ми истражујемо, међусобно разговарамо, дискутујемо о томе како решити неки проблем, размењујемо мишљења. Увек могу да позовем стручне сараднике и питам шта и како. Та подршка колега и сарадника пуно значи и јако је битна. Када немате никакву повратну информацију, изгубите се и нисте сигурни да ли добро радите. Важно је када се пуно трудите и неко вам каже „на добром сте путу.“ Због тога је та подршка тако важна.“ (васпитачица Б - ПУ „Нада Наумовић“)

„Ја сам учествовала у пројекту „Пружити руку“, у ком су са нашим вртићем радили Италијани. Захваљујући овом пројекту сам упознала читав низ људи од

њихових васпитача до стручњака из различитих области који се баве инклузијом, а који су долазили код нас и онда сам ту доста чула и сазнала. Ништа што су нам они дали није било крајњи и готов производ. У првом тренутку ми се то није свидело, јер нисмо добили конкретна решења. Међутим, то је заправо јако добар приступ, јер временом схватите да свако има своје решење, свој рецепт. Ишли смо у Италију у студијску посету и оно што смо видели је тотално другачије него код нас. Када смо се вратили са путовања, по узору на тамошње вртиће и сами смо креирали различите центре као што су: Глумилиште, Књигаоница, Еколошки центар, Истраживачки центар и др.“ (васпитачица В - ПУ „Нада Наумовић“)

„Семинар „Велики и мали“ ми је много помогао за писање педагошког профила. Наравно, ја сам нашла неки свој модел у сарадњи са нашим педагозима и психолозима, али смо добро савладали суштину. Битно је када ти неко пренесе искуствено знање из праксе.“ (васпитачица Б - ПУ „Нада Наумовић“)

САРАДЊА СА РОДИТЕЉИМА

Аутори Водича за унапређивање инклузивне образовне праксе (2007) наглашавају да је кроз истраживање о испуњености критеријума и индикатора инклузивног образовања, индикатор који се односи на „учешће родитеља деце са посебним потребама у Савету родитеља“ најмање је присутан. Члан 58. Закон о основама система образовања и васпитања („Сл. гласник РС“, бр. 72/2009, 59/2011, 55/2013), каже да „образовна установа има савет родитеља...у савет родитеља школе бира се по један представник родитеља ученика сваког одељења, односно васпитне групе ако школа остварује предшколски програм. У установи у којој стичу образовање, припадници националне мањине, односно етничке групе, у савету родитеља сразмерно су заступљени и представници националне мањине, односно етничке групе...У установи у којој стичу образовање деца и ученици са сметњама у развоју, члан савета родитеља је и представник родитеља деце, односно деце/ученика са сметњама у развоју.“

Наши испитаници истичу важност сарадње са родитељима и њихово активно учешће у инклузивном процесу. Једна врста велике подршке је и то што у Савету

родитеља, ПУ „Нада Наумовић“ има и родитеља детета са тешкоћама у развоју, а од ове године (2014.) и родитеља ромског детета. Ово је од изузетне важности јер су Роми више од осталих родитеља искључени из школског живота, што је погубно за превазилажење маргинализације. Веома је важно да установе/школе воде рачуна о потребама родитеља Ромске деце да се адекватно информишу и да политика установе/школе води рачуна о њиховим ставовима (Ковач Церовић, Т., Визек Видовић, В. и Pael, S., 2012).

Сарадња ПУ „Нада Наумовић“ са родитељима се огледа у активности „Отворена врата“, која се организује неколико пута годишње и тада долазе родитељи са децом из вртића и међусобно се упознају, друже, разговарају, играју. Овакав вид комуникације и међусобног контакта доприноси бољем разумевању проблема у којим се налазе родитељи деце која имају тешкоће у развоју и учењу или која су из депривираних група, чиме се јача подршка.

Такође, ПУ је аплицирала за нови пројекат код UNICEF-а и уколико добије пројекат, план је да се оснује „Клуб родитеља“ чија је сврха да пружа подршку имплементацији инклузивног процеса. Циљ овакве активности је да се искористе постојећи ресурси који постоје међу родитељима, односно родитељи који су професори, учитељи, лекари, стручњаци из различитих области да волонтерски пружају подршку осталим родитељима и деци којој је то потребно.

Ипак, постоје проблеми са родитељима који неће да прихвате да њихово дете има потешкоће у развоју. Приликом разговора са стручним сарадницима ПУ и њиховог предлога о изради педагошког профила и индивидуалног образовног плана, уочено је да родитељи често имају предрасуде и негативан став:

„...Родитељи кажу „никад“ и онда то „никад“ омета да се њихово дете даље развија и образује.“ (стручни сарадник у ПУ „Нада Наумовић“)

Пример:

„Ми смо имали дечака који је рођен потпуно слеп и родитељи нису хтели то да му кажу. Он је сад предшколац. Са родитељима смо радили корак по корак и сада су рекли детету и објаснили, а ми смо им помогли у томе. Дете сада полази у

први разред основне школе, што је велика срећа, јер је дете са dobrим интелектуалним капацитетима. Школа коју уписује ће позајмити образовне софтвере од друге школе која већ има искуства у раду са слепом децом. Пружиће му се квалитетно образовање за њега и његове потребе помоћу асистивне технологије. Такође, дете ће у међувремену научити Брајеву азбуку у Земуну.“

(стручни сарадник у ПУ „Нада Наумовић“)

Наши испитаници тврде да је најважније да запослени у установи, а нарочито СТИО тим, заједно са родитељима ради на функционалном осамостаљивању.

„...да се окупа и умије, да иде у продавницу, спреми да једе. Родитељима треба рећи да је најважније, не да дете чита „Ану Карењину“, већ да може функционално да живи. Ово је толико важно и ко то схвати, он је помогао свом детету.“ (стручни сарадник у ПУ „Нада Наумовић“)

Такође, васпитачи са којима смо разговарали истичу квалитетну сарадњу са родитељима, али признају да, када су у питању родитељи деце са тешкоћама у развоју, мало више времена је потребно да стекну поверење у васпитача. Како би стекли поверење родитеља, наши испитаници сматрају да је потребно показати стрпљење и разумевање.

САРАДЊА СА ОСТАЛИМ АКТЕРИМА НА ЛОКАЛУ - ВИДОВИ ПОДРШКЕ

На питање „Како оцењујете сарадњу ваше установе и школа у региону?“, један од одговора је:

„Похваљујем све основне школе, јер нам је сарадња одлична! Са свим стручним сарадницима и учитељима који долазе да се саветују са нама, сарадња је феноменална. Постоје наравно неке школе, а то зависи од капацитета школе, али сви су дошли по профиле деце и распитују се о њима. Сад је била једна мајка и замолила нас за помоћ при ступању у контакт са школом коју ће њено дете да похађа. Ми смо позвали ту школу и заказали састанак родитеља и школе.“

(стручни сарадник у ПУ „Нада Наумовић“)

Чланови СТИО тима предшколске установе „Нада Наумовић“ истичу веома добру сарадњу коју имају са образовно-културном заједницом Рома „ROMANIPEN“, која је у Крагујевцу основана 2005. године:

„Ми имамо привилегију да имамо педагошког асистента ROMANIPEN-а, Бранислава Николића, који води ромску децу. Захваљујући њему, нама се повећала доступност ромске деце, на нашу срећу, тако да сада имамо 95% укључености деце предшколског узраста у припремни предшколски програм.“ (стручни сарадник у ПУ „Нада Наумовић“)

У сарадњи Министарства просвете, науке и технолошког развоја и невладиног сектора, а уз подршку међународних организација, у рад васпитно-образовних установа уведени су ромски асистенти, који су у континуитету ангажовани од децембра 2008. године (ЗВКОВ, 2009). Улога ромских асистената је да пружи подршку деци/ученицима ромске националне мањине. Такође, увођењем ромских асистената знатно се побољшала сарадња са ромским породицама, а резултати те сарадње се огледају и у постигнућима деце ромске популације (ЗВКОВ, 2009).

Како сазнајемо од испитаника, деца ромске популације која заврше припремно предшколски програм, уписују основне школе тамо где су им насеља. На територији Шумадије, постоји пет школа у којима је уписан велики број ромске деце. Ипак, како незванично сазнајемо, та деца нису из картонских насеља, али је сигурно да су социјално депривирани, иако не живе на улици. Ове године је из припремно предшколског програма 54 ромске деце уписало редовне основне школе.

Поред сарадње са школама и различитим удружењима, предшколска установа сарађује и са Центром за стручно усавршавање запослених у образовању на локалу, који по потреби организују бесплатне обуке васпитачима на тему инклузивног образовања.

Важно је напоменути и то да су стручни сарадници ПУ „Нада Наумовић“ тренери и едукатори семинара „Инклузивно образовање и индивидуални образовни план“, као и неколицине других програма стручног усавршавања. Такође, у Крагујевцу постоји МИО сервис, а један од стручних сарадника из ПУ је и члан МИО мреже. Емпиријско истраживање ЗВКОВ-а и Савеза учитеља РС, из 2010. године, показало је да се ставови

запослених у установама/школама у градовима, у којима постоје МИО мреже и сервиси, статистички значајно разликују од ставова о инклузивном образовању запослених у установама/школама из места у којима не постоји МИО мрежа и сервис. Можемо рећи да се овај вид подршке позитивно одразио и на инклузивну праксу ПУ „Нада Наумовић“, али и школа на територији Шумадије.

БАРИЈЕРЕ, ПРОБЛЕМИ И ПРЕПРЕКЕ

На питање „На које препреке наилазите у свом раду?“, добили смо следеће одговоре стручних сарадника:

„Мени је лично потребно да радим оно што мислим да добро ради стручни тим за инклузију и да ме у томе нико не спутава. Мени треба слобода. Мени је то најважније. Немам слободу да правим групе, а волела бих да направим групу тамо где су деца са тешкоћама. Немам ту врсту слободе.“ (стручни сарадник у ПУ)

„Ограничена сам за реализацију, не само ја већ цео тим, ограничени смо за спровођење неких наших важних идеја да развијемо наш модел и нове алтернативе, јер инклузивно образовање има лепезу алтернатива. Ми смо открили доста, али још треба да их откријемо и радимо на томе. Оно што мени смета је то што је огроман број деце, а три човека ради за целу установу. Ужасно важан посао, а та три човека раде и друге послове.“ (стручни сарадник у ПУ)

Запослени у предшколској установи сматрају да је један од проблема и недостатак волонтера, којих ће бити све мање, јер локална самоуправа нема средстава да финансира њихов рад. Рад волонтера је веома битан, јер су то људи који углавном раде са децом којој је потребна додатна подршка.

Као један од недостатака и баријера, наши саговорници виде у томе што је велики број деце на чекању за упис у предшколску установу. Тренутно има двадесет и троје деце са тешкоћама на чекању од прошле године, а које нисмо успели да убацимо. А по новом конкурс још четрдесеторо:

„...и сада морамо да видимо како ћемо. Мораћемо стратешки да убацујемо. Зашто? Зато што је по закону норматив двадесет и петоро деце у групи, а једно дете вишеструко ометено важи за троје деце, тако да ми не можемо да убацимо двоје деце у групу, а већ имамо осамсто (800) деце на чекању.“ (стручни сарадник у ПУ).

Број деце у групу прописан је чланом 34. Закона о предшколском васпитању и образовању („Сл. гласник РС“, бр. 18/2010): *„у једној васпитној групи не може бити више од два детета са сметњама у развоју...број деце у васпитној групи у коју је уписано једно дете са сметњама у развоју, умањује се за три детета у односу на број деце.“*

Такође, још један од проблема наше саговорнице виде у недостатку просторија, односно сматрају да је потребно још вртића, јер је пуно деце на чекању, између осталог и зато што нема капацитета:

„Ми немамо то институционално покривање деце, јер је град Крагујевац због своје немаштине смањио деци доступност вртића. И то је нарочито штетно по децу са проблемима и тешкоћама у развоју, а знамо да је развој од три и по до пет и по година апсолутно најважнији за сваку врсту стимулације. То је нешто што овај град не може да уради, али нема оног ко то може чини. То је моја критика.“ (стручни сараднику ПУ „Нада Наумовић“)

Наши саговорници такође изражавају незадовољство јер се њихов специјализовани програм „Играоница“ (већ напоменут) завршава, односно затварају се све играонице и у граду и у селима, јер нема довољно средстава за исплаћивање васпитача чиме се затвара и могућност укључивања све оне деце која су на чекању за пријем у предшколску установу.

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Иако се ПУ „Нада Наумовић“, у свом раду, не води Индексом за инклузију, свакако се у установи може приметити постојање све три димензије које се у Индексу наводе, а то су: стварање инклузивне културе, креирање инклузивне политике и развој инклузивне праксе.

Прву димензију је ПУ „Нада Наумовић“ остварила, као што смо могли приметити из разговора са саговорницима, постепено. Првобитно су стручни сарадници ПУ увидели потребу за испитивањем ставова запослених у установи, а пре свега васпитача и након анализе добијених одговора, закључено је да је неопходно прво променити свест васпитача. Ово је постигнуто кроз различите пројекте, обуке, студијска путовања, размену добре праксе, константна саветовања и другим мерама подршке. Након неколико година активног рада СТИО тима и осталих запослених у установи, створена је позитивна клима, а ПУ је добила титулу Модел центра за инклузију у Србији, од стране UNICEF-а. Позитивна клима и инклузивна култура се заиста осећа кроз разговор са испитаницима, али и код деце, чије смо групе посетили. У прилогу се налазе фотографије цртежа деце и њихове поруке и описи цртежа, на основу који се види да постоји вршњачка подршка у групи.

ПУ „Нада Наумовић“ већ седам година ради по сопственом моделу, који су креирали стручни сарадници и самоевалуацијом га константно унапређују. Инклузивна политика коју води ПУ показала се као успешна, с тим што осећају недостатак подршке од републичких и локалних институција.

На основу проблема и препрека које се јављају у раду, а које су навели наши саговорници, написаћемо две препоруке за унапређивање система подршке инклузивном образовању у ПУ:

- **Већа укљученост локалне средине** – С обзиром на то да је уочљив недостатак системске подршке на локалу, односно подршке локалне самоуправе, потребно је пронаћи нове механизме за обезбеђивање материјалних средстава и људских ресурса, како би се пружила адекватна подршка свој деци, а нарочито оној која због недовољних капацитета још увек нису примљена у редовне групе. Како предшколка установа нема довољно људских ресурса и подршке у раду у

групама где су и деца са тешкоћама у развоју и деца из маргинализованих група, потребно је обезбедити волонтере или педагошке асистенте (укључујући и ромске). Наша препорука би била да се у ову сврху ојача сарадња са педагошким факултетима и да се креира програм који би подразумевао да студенти апсолвенти и свршени студенти стичу праксу у предшколским установама (али и школама). Овакав програм допринео би и студентима, који би стицали неопходна практична знања и вештине, а и установе/школе би добиле адекватну подршку. Студенти би имали подршку стручне службе установе што би довело до сензибилизације самих студената за рад са децом којој је потребна додатна подршка. Овим би се допринело и самом процесу инклузивног образовања и ширењу инклузивне културе.

- **Већа аутономија стручним сарадницима и васпитачима ПУ** – Један од проблема, који један од стручних сарадника ПУ види у свом раду, а који је истакнут у интервјуу, је и недовољна аутономија, када је у питању спровођење одређених активности за које стручни сарадници сматрају да могу унапредити инклузивну праксу установе. С обзиром на експертизу СТИО тима, неопходно је да руководство установе укаже више поверења и пружи више „слободе“ (тј. аутономије) стручним сарадницима, односно члановима СТИО у формирању група и креирању нових програма и активности које би унапредиле инклузивну праксу. На овај начин највећу добробит би имала сва деца у установи, а нарочито деца којој је потребна додатна подршка.

ЛИТЕРАТУРА

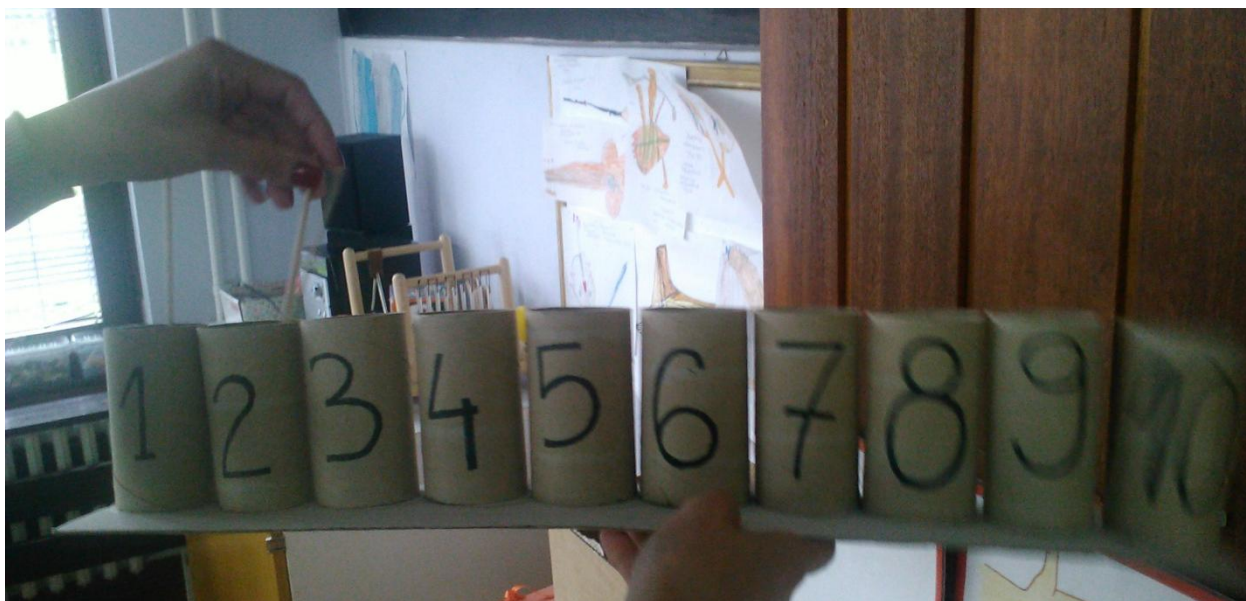
1. Booth, T., Ainscow, M. (2002): *Индекс за инклузију*. Центар за изучавање инклузивног образовања.
2. *Емпиријско истраживање Процена капацитета и потреба учитеља за развој инклузивног образовања* (2010). Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, СУРС, Фонд за отворено друштво. Београд
3. *Инклузија између жеља и могућности* (2011). Истраживање покрајинског омбудсмана АП Војводине.
4. *Једнака доступност квалитетног образовања за Роме у Србији*. Извештај о мониторингу. (2007): Београд, Фонд за отворено друштво.
5. Ковач Церовић, Т., Визек Видовић, В. и Pauer, S., (2012): *Управљање школом и социјална инклузија: Укљученост родитеља: Компаративно истраживање ставова родитеља Југоисточне Европе*.
6. Конвенција о правима детета „Сл. лист СФРЈ – међународни уговори“, бр. 15/1990.
7. Радивојевић, Д. и сар. (2008): *Водич за унапређивање инклузивне образовне праксе*. Фонд за отворено друштво. Београд.
8. *The Salamanca Statemant and Framework for Action on Special Needs Education, World Conference on Special Needs Education: Access and Quality, Salamanca, Spain, 7-10 June, 1994 – UNESCO*
9. *Улога асистената за подршку ученицима ромске националне мањине као системске мере у унапређивању образовања Рома* (2009). Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд.
10. *Закон о основама система образовања и васпитања*, „Службени гласник РС“, бр. 72/2009, 59/2011, 55/2013.
11. *Правилником о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање*, „Сл. гласник РС“, бр. 76/10.
12. *Мрше, С, Јеротијевић, М (2012): Приручник за планирање и писање индивидуалног образовног плана;* Министарство просвете, науке и технолошког развоја републике Србије, Београд

ПРИЛОЗИ

Цртеж детета из групе коју похађају и два детета са развојним тешкоћама

Дидактички материјал - Бројалице

Дидактички материјал – схватање појма броја

БОНТНОЧИЋ

Bontončić

Deca se razlikuju: po boji očiju, po visini, po boji kože, debljini, po tome šta vole i šta ne vole, šta mogu i šta ne mogu, odakle su i gde žive

Pravilo 1

Sva deca treba da idu u školu, bez obzira na razlike među njima.

ŠKOLA JE ZAJEDNIČKA ZA SVU DECU!

Следећа табела у прилогу добијена је од психолога на стручној пракси у ПУ „Нада Наумовић“, Катарине Пауновић која је спровела истраживање у тој институцији.

Врсте развојних тешкоћа и здравствених проблема – ПУ „Nada Naumović“

teskoca

	Frequenc y	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Alergija	4	3,8	3,8	3,8
Astma	3	2,8	2,8	6,6
Astma, alergija	3	2,8	2,8	9,4
Disharmonija	6	5,7	5,7	15,1
Disharmonija, ADHD	2	1,9	1,9	17,0
Down	1	,9	,9	17,9
Down, hipotonija	1	,9	,9	18,9
Enkopreza	1	,9	,9	19,8
Valid Epilepsija	1	,9	,9	20,8
F.80 Disfазia	1	,9	,9	21,7
F.90 ADHD	1	,9	,9	22,6
Febrilne konvulzije	1	,9	,9	23,6
Hemipareza	1	,9	,9	24,5
Hiperkinetski poremećaj, Enureza	1	,9	,9	25,5
Hiperkinetski poremećaj, usporen razvoj govora	1	,9	,9	26,4
Hipotonija	2	1,9	1,9	28,3

Hipotonija, usporen razvoj govora, retardacija	1	,9	,9	29,2
Mesoviti spec.razv.poremecaj	1	,9	,9	30,2
Nema dokum.	38	35,8	35,8	66,0
paralysis cerebralis	1	,9	,9	67,0
Parapareza	1	,9	,9	67,9
Pervazivni razvojni poremecaj	5	4,7	4,7	72,6
Pervazivni razvojni poremecaj, Hunter	1	,9	,9	73,6
Spina bifida	1	,9	,9	74,5
Strabizam	1	,9	,9	75,5
Strabizam, hipotonija, dislalija	1	,9	,9	76,4
Usporen psihomotorni razvoj	5	4,7	4,7	81,1
Usporen psihomotorni razvoj, mentalna retardacija	1	,9	,9	82,1
Usporen razvoj govora	15	14,2	14,2	96,2
Usporen razvoj govora, disharmonija	1	,9	,9	97,2
Usporen razvoj govora, pervazivni razvojni porem.	1	,9	,9	98,1
West	1	,9	,9	99,1
West, usporen psihom. razvoj, epi, hipotonija	1	,9	,9	100,0
Total	106	100,0	100,0	

Захваљујемо се свим учесницима/испитаницима који су узели учешће у истраживању – стручним сарадницима ПУ „Нада Наумовић“ и ПУ „Ђурђевдан“, колегиници Катарини Пауновић, професорима менторима и директорки Центра за стручно усавршавање запослених у образовању Крагујевац.